

БАТЬКІВЩИНА ХУДОЖНИКА

В «Истории городов и сел Украинской ССР», том «Черниговская область» (Київ, 1983. — С. 605) про славнозвісне родом Рашевських село Великі Осняки сказано мимохідь і лише двома фразами, що «Сіберезькій сільраді підпорядковані села Великі Осняки та Вербичі» і що «поблизу Сибережа, Великих Осняків та Вербич знайдені: поселення епохи бронзи (II тисячоліття до н. е.), періоду раннього заліза (VIII—III ст. до н. е.), 6 ранньослов'янських поселень перших сторіч н. е., городище, 7 поселень та 2 курганні могильники доби Київської Русі (XI—XIII стст.). І все... жодного слова про родину Рашевських і талановитого митця І. Г. Рашевського. Ніби їх і не існувало!

А між тим...

Ось як малює Великі Осняки член спілки художників, ветеран праці, художник-графік, онука Івана Григоровича Рашевського Ірина Василівна Рашевська-Варзар (пом. 1995 р.):

«...садиба-майстерня українського художника Івана Григоровича Рашевського в селі Великі Осняки», де «...багато років писав... Рашевський картини: околиці, портрети селян, їх побут», «бачила під своїм дахом друзів та однодумців, представників прогресивної інтелігенції кінця XIX — початку XX сторіч. Тут гостювали і працювали такі славнозвісні представники вітчизняної культури, як Ілля Юхимович Репін, Василь Іванович Суриков, Микола Миколайович Ге (який у 1880-х роках працював у Чернігівському земстві), Михайло Іванович Жук, В. А. Котарбінський, Андріян Вікторович Прахов, Михайло Михайлович Коцюбинський. Відомо, що етюд І. Ю. Репіна «Староста села Осняки» — пам'ять про перебування художника в садибі. Там же Репін робив начерки з Василя Єгоровича Варзара, шурина художника, шукаючи типаж для картини «Лист запорожців турецькому султану» (писар), «бувала тут дитиною зубок-Макиєвська...»

«...І в цій садибі... разом із художником Рашевським зросли його сестри Ганна та Олександра, обидві діяльні учасниці руху народників. Старша сестра Ганна, обдарована музикантша, автор пісні «Есть на Волге утес», яка стала гімном народників-лавристів...».¹

І чи не Ганні або Олександрі були присвячені ось ті віршовані рядки на лівому і правому вікнах однієї з невеличких кімнат (для гостей?) садибного будинку Рашевських, які мені пощастило виявити під час відвідин і обстеження будинку і садиби у липні 1978 року?²

На лівому вікні кімнати у верхній частині скельця напис у два рядки французькою мовою:

«Craims le nalle mois cruishim
Que lenfervoit minse que rien!»

а нижче:

«19 июля 1892 г.
«Бесовских очей бойся наваждений
И избегай греховных вожделений
Но не забудь [и крепко] впредь и то
Что самый ад все ж лучше, чем ничто!»

Хто писав ці поетичні присвяти і кому особисто?
Поки що це для мене таїна.

Але чомусь на думку спадає саме Ганна Григорівна Рашевська, яку у своїй книзі «Роман моєї життя» Ієронім Ясинський³ згадує так: «...Воздух в Черниговской гимназии был уже не такой, как в Нежине. Другой воздух. Учителя были, большей частью, молодые, либеральные. Искренней привязанностью учеников, даже любовью пользовался учитель словесности Н. А. Вербицкий-Антиохов... Даже солнце как-то ярче светило в стенах черниговской гимназии.

Когда ученики выходили из гимназии после уроков, нередко раздавались их молодые голоса, певшие «Железную дорогу». На музыку это стихотворение было положено А. Г. Рашевской, **местной барышней** (гідкр. К. А.)... Она обладала композиторским дарованием. Потом ею же було положено на музику стихотворення Вроцкого (Навроцкого) «Есть на Волге утес».⁴ Оно долго распевалось молодежью взамен отсутствующего революционного гимна, а было сочинено военным судьей, иногда приговаривавшим социалистов, может быть, к смертной казни»...

Садиба Рашевських розташована на південно-західній околиці села на правому березі колись тут повноводної річки Стрижень, річище якої і зараз простежується на захід і схід, а саме навпроти будинку Рашевських зберігся невеличкий ставок, як нагадування про загублену людьми живильну красу.

Вїзд до садиби з північного сходу з боку вулиці, у бік якої — на схід сонця (!) — дивився до 1986 року головний фасад будинку — майстерні І. Г. Рашевського.

На протилежному боці Стрижня була садиба Пироцьких-Бакуринських (?), а потім Ф. Зеленського,⁵ але від тієї садиби практично нічого не залишилося — все знищено у вирі братовбивчої громадянської війни і встановлення радянської влади.

Заснування садиби Рашевських датується XVIII сторіччям (через майже два сторіччя після заснування села у XVI сторіччі поміщиками Пироцькими), коли село перейшло до Рашевських від колишнього власника Ф. Зеленського.

Саме тоді — у XVIII сторіччі, від початку якого за архівними даними прослідковується зв'язок села Великі Осняки з родом Рашевських, як і недалекого звідси, теж на Стрижні, села Роїща,⁶ — і було започатковано формування садибного комплексу, пов'язаного з кінця XIX сторіччя (після 1880 року) з життям та діяльністю І. Г. Рашевського, його талановитих сестер.

І. Г. Рашевський реконструював старовинний будинок батька — Григорія Івановича Рашевського (нар. 1807 року в селі Роїще — пом. 1889 року у В. Осняках, але його могила не виявлена), вбудувавши в одноповерховий досить великий будинок чудову двосвітну майстерню з великим вікном — скляною стіною з боку головного фасаду — сходу та з виходом з протилежного боку майстерні через простору веранду-балкон у старий вже тоді сад (веранда не збереглася на той час, коли вперше я з В. А. Левченко та Л. Б. Могучовим відвідали у 1978 році Великі Осняки).

Після реконструкції будинку, здійсненої за проектом і, мабуть, за безпосереднім керівництвом та участю самого художника (це відчувається у композиції, архітектурних деталях та певній еклектичності сполучень цих деталей, чого не зробив би професіонал-архітектор!), будинок набув того вигляду зовні та всередині і те планування приміщень, що зберігалося без якихось значних змін до 1986 року. Це було ретельно зафіксовано нашими (Карнабід А. А., Луговський С. М., Левченко В. А., Могучов Л. Б., Ємець В. В.) обмірами, фотофіксацією та зарисовками у період від 31 липня 1978 року до 1985 року. Найповніші обміри та фотофіксація були виконані під час науково-дослідної експеди-

ції 23 жовтня 1982 року. Начисто креслення обмірів виконала арх. Ненарокова А. П. — член секції пам'яток містобудування та архітектури.

Завдяки представницькій урочистій композиції чільного фасаду майстерні художника з трикутним дорійським фронтоном на парних іонійських дерев'яних різьблених колонах без баз по боках вікна-вітража, композиція головного фасаду будинку набула асиметричності і динамізму від скромного — нижчого за об'єм будинку — тамбуру господарчого входу (з тричвертними колонками по кутах з півциркульним фронтоном на них) до піднятого значно вище карнизу будинку колонного портика з вікном-вітражем майстерні. Півциркульне вікно горіща над майстернею за формою перегукується з півциркульним фронтоном тамбуру господарчого входу. А двоколонний тосканського ордеру портик входу до приміщень майстерні художника збільшує обшир майстерні, у композиції фасаду якої дивно переплетено різьблений з дерева іонійський ордер колон та дорійський модульонний ордер карнизу на них.

У той же час шестиколонний також іонійського, дещо приземкуватого, ордеру портик-галерея просторої тераси з північного боку, розкрита до Стрижня, є вільною, суто художньою трактовкою класичних архітектурних форм з використанням геометричного орнаментального мотиву меандра підкарнизної балки — фризу, що лежить на спрощених різьблених капітелях.

Тут також могутній трикутний фронтон, але вже з чистим полем тимпану фронтона — без вікна, яке ми бачимо на тимпані фронтона майстерні.

Так звичайному садибному будинку надано рис монументальності і претензійності. Мовби віс від будинку образом палаццо...

І усе виконано з дерева, не з каменю. Камінь — міцна червона цегла — лише у фундаментах та цоколі будинку. І ще всередині — в муруванні печей.

Загальний вигляд будинку, зафіксований фотоапаратом, гарно втілений в акварелі Леоніда Борисовича Могучова, незмінного учасника багатьох наших науково-пошукових та дослідних експедицій в Чернігові та в багатьох містах і селах Чернігівщини. І зараз акварель художника, мої фотографії та наші обміри — єдине документальне свідчення того, яким був будинок-майстерня у селі Великі Осняки.

З боку сусідніх садиб з південного сходу та із заходу — з боку саду, який не зберігся, фасади будинку Рашевського значно скромніші, хоча веранда-балкон майстерні (за деякими свідченнями зруйнована у 20-х роках ХХ ст.), теж, мабуть, з колонами, вносила пожвавлення у спокійний ритм елементів садового фасаду будинку.

Прямокутник будинку розмірами 32,5x12,0 м всередині був розпланований за змішаною анфіладно-коридорною системою з чітким ритмом капітальних поперечних стін і перегородок, які ділили будинок на великі і невеличкі приміщення. Серед них найбільшим була майстерня художника (11,12x7,0 м). Майстерня обігрівалася двома високими у металевих «кожухах» утермартовськими печами, розташованими по кутах обабіч східного вікна-вітража, а також красивим каміном, типовим за архітектурою для кінця ХІХ ст., який з'єднувався з піччю, що обігрівала сусідню з півночі кімнату. Саме на скельцях вікон цієї кімнати і були вигравіювані згадані вище віршовані рядки-присвяти...

У комплексі приміщень майстерні була ванна кімната, а з протилежного — північного боку майстерні широкий (2,67 м) коридор з двома вишуканими іонійськими колонками по боках виводив через велику кімнату з набірною паркетною підлогою до виходу на терасу, звідки відкривався краєвид Стрижня...⁷

І цілком ймовірно, що цим красивом від будинку-майстерні Івана Рашевського милувалися і Тарас Шевченко, і Ілля Рєпін, і багато інших відомих у той час і нам, нащадкам, кращих представників нашої української та світової мистецької культури.

Ось як згадує Осняківську садибу Рашевських онука Івана Рашевського художниця-графік з Санкт-Петербурга Ірина Василівна Варзар:⁶ «...Мы любили бывать у папиного дяди (художника И. Г. Рашевского). У него была усадьба в 20 верстах от Чернигова, там он встроил в отцовский дом большую мастерскую высотой метров семь, где работал над своими холстами и скульптурами. Друзья звали его «Ван-Гри». Был он гостеприимен. Живали — гостили у него, грелись у старого камина, работали многие художники. Илья Репин (делал наброски с нашего деда В. Е. Варзара для картины «Запорожцы»), Василий Суриков, Николай Ге, Андриан Прахов, Михаил Жук, писатели Иероним Ясинский, Михаил Коцюбинский, Антиох-Вербицкий. Микола Вороний и другие...».

А Федоренко Іван Семенович, 1899 року народження, учасник та інвалід війни, який у післявоєнні роки керував місцевим колгоспом і водночас глибоко цікавився історією Великих Осняків, у своїх спогадах⁹ писав: «...Іван Григорьевич запомнился в детстве как человек лет 60-ти из сивой бородой и в больших ботинках. Я его часто видел, когда он проходил около нашего крестьянского двора. Он почти всегда держал в руках треногу и в подходящий момент делал наброски для своих картин... В Осняки приезжал И. Репин (об этом мне рассказывали мои старшие братья Николай и Василий)... Они (И. Г. Рашевский та І. Ю. Рєпін — прим. К. А. А.) делали наброски для будущей картины И. Репина о распятии Христа... Позировал им Дмитрий Чертенюк. Он был человеком большого роста с большой черной бородой с проседями и атлетического сложения. Дмитрий Чертенюк был крестьянином с Осняки и часто бродяжничал в Харьковскую и Полтавскую губернии... Василий рассказывал мне, что во время пребывания И. Репина у И. Рашевского они любили сидеть вместе в беседке недалеко от двух мощных дубов (в настоящее время сохранился лишь один дуб). Любил Иван Григорьевич рисовать быт осняковских крестьян. В картинной галерее на Валу есть картина, где изображен мужик возле плуга. Это и есть тот самый Дмитрий Чертенюк, который позировал И. Рєпину. Помню, как водили под музыку по селу крестьянку Агейчик в сорочке (муж узнал, что она была проституткой). Сам помню, как Иван Григорьевич делал наброски этой сцены».

Із розповідями Ірини Василівни Варзар під час однієї з перших наших зустрічей в Ленінграді (Санкт-Петербурзі) на початку 1983 року та з її опублікованими спогадами про гостювання у І. Г. Рашевського Іллі Рєпіна, який бував з Рашевським у своїх справах біля Гомеля, співпадають і матеріали — документи з Чугуївського музею І. Ю. Рєпіна.

З ними мені пощастило познайомитися під час екскурсії до Чугуєва як одному із учасників Міжнародної науково-практичної конференції краєзнавців, що відбувалася в Харкові (це було у 1980-х роках): листування І. Г. Рашевського з І. Ю. Рєпіним, список картин Рашевського, там же — метрика сестри Івана Григоровича і стаття про Рашевського та Рєпіна наукового співробітника Чугуївського музею І. Ю. Рєпіна Валерія Давидовича Гітельмахера «Еще один наш земляк — художник» у газеті «Красная звезда» від 2.11.1974 року.

Подекуди уривчасті і не систематизовані мої особисті записи, зроблені в Санкт-Петербурзі, Чугуєві, Чернігові, Києві та Великих Осняках (останні під час неодноразових експедицій і обстежень будинку майстерні Рашевського разом із Л. Б. Могучовим, В. А. Левченко,

В. В. Ємцем, С. П. Реп'яхом, С. М. Луговським), вже листом від 17 серпня 1978 року надали мені можливість поставити перед обласною організацією Товариства охорони пам'яток історії та культури і перед облвиконкомом питання про необхідність взяття під державну охорону будинку-майстерні І. Г. Рашевського у Великих Осняхках.¹⁰

А 23 жовтня 1982 року ми (Карнабід А. А., Луговський С. М., Реп'ях С. П. та Ємець В. В. у присутності тодішнього директора і вчителя закритої школи, яка знаходилася у будинку-майстерні Рашевського) склали акт, у якому після ретельного обстеження будинку констатували, що, по-перше, виявлено «кошторис на капітальний ремонт В. Осняківської початкової школи у В. Осняхках Ріпкинського району Чернігівської області, складений Г. Михайленко у травні 1969 року на загальну вартість 5,04 тисячі карбованців (!), по-друге, будинок не використовується з літа 1982 року, за винятком двох кімнат—квартири вчителя і экс-директора школи Лещенко С. В.

Як з'ясувалося тоді за свідченням Лещенко С. В., капітальний ремонт за згаданим кошторисом так і не було здійснено. Незважаючи на це, було встановлено (за актом 23.10.1982 р.), що «загальний стан (будинку) задовільний. Потрібен ремонт залізного даху, частково балок над терасою з боку річки, ремонт підлог, тиньку, вікон, дверей, ганків. Необхідно відновити веранду біля майстерні, ремонтувати цоколь».

Відзначивши, що «будинок, де жив відомий український хуожник І. Г. Рашевський і де, за попередніми відомостями, були І. Ю. Репін, П. Г. Тичина, Л. І. Глібов та інші, потребує термінового ремонту...», комісією було підтверджено, що «будинок за своєю історико-художньою цінністю заслуговує взяття на державний облік і під державну охорону» і що «доцільно якомога скоріше вирішити питання про реставрацію будинку з відновленням втрачених частин (веранда тощо) та з відновленням і впорядкуванням усієї садиби, передавши будинок з прилеглою територією Спілці художників або іншій творчій організації».

Про різносторонню обдарованість Івана Григоровича Рашевського, відзначену понад сто років тому, свідчать також і його цікаві мистецтвознавчі, критичні статті 1886 року, присвячені художнім творам Судківського, Айвазовського, Лансере, Позена, К. Маковського та інших.¹² І, як з'ясовано кандидатом мистецтвознавства О. П. Васютою, І. Г. Рашевський був не лише талановитим організатором театрального життя в Чернігові, а й виступав музичним критиком.

Ось чому, а також пам'ятаючи про зв'язок Осняківської садиби Рашевського зі згаданими вище видатними діячами мистецтва, культури України і Росії ХІХ — початку ХХ сторіч, не випадковою була наша пропозиція передати будинок-майстерню із садибою у Великих Осняхках творчій організації, де мали б можливість зустрічатися, відпочивати митці-художники, скульптори, музиканти і композитори, поети і письменники, архітектори, актори...¹³

Так думали ми. І зажеврїла було надія на те, що саме так і буде.

Але сталося інакше.

Спочатку у відповідь на звернення обласної організації Товариства охорони пам'яток щодо взяття під державну охорону будинку Рашевського у В. Осняхках колишній начальник обласного відділу у справах архітектури Меженний О. Г. відписав:¹⁴ «По полученным нами сведениям... здесь Рашевские не жили...», «От усадьбы ничего не осталось...». Це у 1979 році.

Подібне вже 1980 року до редакції «Правды Украины» та корінному мешканцю В. Осняків Майбороді В. М. писав колишній заступник голови Ріпкинського райвиконкому Ремез Г. О.¹⁵: «...здание бывшей школы в с. В. Осняки, в прошлом принадлежавшее помещикам Рашев-

ским, никакой архитектурной ценности не представляет» (цікаво, які ж це фахівці-реставратори це визначили? — прим. К. А. А.)... «путем опроса местных жителей было установлено, что художник Рашевский в данной усадьбе не работал» (???! — прим. К. А. А.).

З цього ж листа бачимо, що планувалось все ж відремонтувати будинок Рашевського з реконструкцією його... під клуб!

Але з цього задуму правління колгоспу «Победа» нічого не вийшло (як завжди — не знайшлося коштів!), як не знайшлося коштів і у Художнього фонду України та Чернігівських художньо-виробничих майстерень, які клопоталися про придбання будинку Рашевських у с. В. Оснях для згаданого вище центру художньої культури.¹⁶ І, незважаючи на прохання селян В. Осняків реставрувати будинок Рашевських з використанням його як клубу села,¹⁷ на прохання голови колгоспу «Победа» М. Корнієнка від 22 травня 1986 року за № 60 «разрешить хозяйству разобрать это здание, лес, который будет годен, будет использован в строительстве...» Ріпкинський райвиконком за підписом пана Ремеза від 12.07.1986 р. дозволяє «к-зу «Победа» разобрать дом и использовать материалы по своему усмотрению на стр-во жилья и др. объектов».

«Не знайшовши» коштів на загалом незначний ремонт-реставрацію будинку Рашевських — неповторної краси споруди-пам'ятки архітектури, неповторної української історії (!), знайшли кошти на сплату студентському загону за те, щоб міцний і вишукано красивий, своєрідної архітектури будинок—майстерня визнаного українського митця і громадсько-культурного діяча, будинок, який пам'ятав так багато славетних імен, серед яких був і незабутній наш Кобзар Тарас Шевченко, був перетворений за 2176 карбованців на ...дрова вартістю аж у 128 карбованців!¹⁸

Один із корінних осняківців—свідків тієї руїни серпня-вересня 1986 року так висловлювався щодо виконавців: «Цих студентів я б не допустив не лише до дітей, а й до в'язнів» «...з допомогою крюків трошили», «ногами трошили бібліотеку Рашевського...» «камін розтрошили...». Все «знищили варварськи...» Тепер на тому місці клуб із силікатної цегли. І... все.

Ось так і відзначили святу пам'ять Івана Рашевського, Іллі Репіна і Тараса Шевченка студенти Чернігівського педагогічного інституту імені Тараса Шевченка випуску 1987 року. І згадується подібне ж із руйнуванням напередодні — наприкінці 1985 та початку 1986 років — також студентами пединституту — тепер Національного університету під іменем Тараса Шевченка пам'ятки — будинку Лизогубів у Чернігові, теж пов'язаного із перебуванням Тараса Шевченка. Яка гірка доля у святинь України Шевченкової та його послідовників доби!

Джерела та література, примітки:

1. Кулябко-Корецький Н. Из давних лет. — М., 1931. — С. 47.
2. Ці написи видряпані діамантовим перетнем на склі літніх (!) вікон і на мос прохання ретельно переписані — скопійовані Вікторією Левченко, учасницею експедиції. Після зруйнування будинку у 1986 р., здається, у 1987 році я побачив ці скельця з написами у експозиції Ріпкинського краєзнавчого музею.
3. Ясинский Иероним. Роман моей жизни. М., 1926. — С. 65.
4. Один із предків І. Г. Рашевського та Г. Г. Рашевської (Ганни) був жонатий на Марії Іванівні Навроцькій (поч. XIX ст.). Чи це просте співпадіння прізвища?..
5. Черниговская памятка 1896 г. Печатано по распоряжению Черниговского губернатора с. К. Андреевского. 15 октября 1896 г.
6. На цвинтарі церкви Вознесіння с. Роїще надгробок С. І. та Я- М. Рашевських.
7. Етюд будинку І. Г. Рашевського в с. Великі Осняки купив (у кого?) за 15 крб. покійний Борис Андрійович Лозовський — відомий краєзнавець Чернігова, але де

- зараз той етюд — невідомо (це повідомив у 1987 році 7 квітня І. І. Дорошенко автору).
8. Варзар Г. В. Ничто не может сравниться с запахом придеснянских лугов. // Черниговский полдень. № 43. — 24.10.1996. — С. 7.
 9. Спогади Федоренка І. С. — 14 серпня 1980 р. Особистий архів автора.
 10. В архіві Чернігівської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури збереглася «Справка о предложениях Черниговского областного правления Общества охраны памятников истории и культуры по вопросам реставрации, охраны и использования памятников». У цій довідці за підписом Костюкова О. М. (кол. заступник голови обласної організації в пункті 7 значиться: «26.VI.1979 г. письмо № 288 в областной отдел по делам строительства и архитектуры с просьбой о взятии на государственный учет дома известного художника Рашевского К. Г. в с. Осняки Репкинского района» (літера «К » помилкова—треба «Л.») — прим. К. А. А.).
 11. Про талановитість І. Г. Рашевського свідчить публікація в «Черниговской памятке. Карманной справочной книжке на 1891/5 год». — С. 291—292. «...Черниговский городской вал». Известная картина даровитого черниговского художника И. Г. Рашевского... Выполнение ее в виде виньетки маленькой книжки самим художником не оставляет желать ничего лучшего, так как им и здесь сохранена та чарующая прелесть картины, которая доставила ей известность». І там же, на с. 540 про твори І. Г. Рашевського «Свідки гетьманської слави», «Десна», «Наливається жито», «чувство, поэтич. настроение».
 12. «Северный вестник». — 1886. — № 2. — С. 261; Там же. — № 3. — С. 218; Там же. — № 5 — С. 143; Там же. № 6.
 13. Як повідомив мені чернігівський фотограф реставраційних майстерень Іван Іванович Дорошенко, якого я пам'ятаю ще з того часу, коли я допомагав П. Д. Барановському відроджувати Чернігівську П'ятницьку церкву (1945—1962), етюд будинку Рашевського в с. Великі Осняки придбав у післявоєнний час відомий чернігівський краєзнавець Борис Андрійович Лозовський, але де цей етюд зараз — після смерті Б. А. Лозовського — невідомо.
 14. Лист № 18—7/386 від 09.07.1979 р. Архів облорганізації Товариства.
 15. Лист № 2—19/7—95 від 06.08.1980 р.
 16. Лист № 356 від 26.06.1986 Р- Чернігівської організації СХ України. Архів обласної організації Товариства охорони пам'яток, вх. № 259-м.
 17. Лист № 60 від 22.05.1986 Р- колгоспу «Победа». Архів облорганізації Товариства охорони пам'яток. Вх. № 218-г.
 18. Отчет о командировке в Репкинский район 28 марта 19Й7 г. Архів облорганізації Товариства охорони пам'яток. Вх. № 35 від 17.04.1987 р.

